

QAZI MÁWLIK SHÍGARMALARINDA ARAB-PARSI TILLERINEN KIRGEN SÓZLERDİŇ QOLLANILIWI

Orinbaeva Jupargul

Berdaq atındađı qaraqalpaq mámleketlik universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17067898>

Annotaciya: Maqalada Qazı Máwlik shıarmalarınıń tillik ózgeshelikleri sóz etilgen. Shayır dóretpelerindegi arab-parsı tillerinen kirgen sózler analizlengen.

Tayanış sózler: lingvistika, eski túrkiy tili, sózlik quram, til tariyxı, diniy hám abstrakt túsinikler, óz sózlik qor, ózlestirilgen sózler.

Annotation: The article discusses the linguistic features of Qozi Mavlik's works. Words borrowed from the Arabic-Persian languages in the poet's works have been analyzed.

Key words: linguistics, Old Turkic language, vocabulary, language history, religious and abstract concepts, native vocabulary, borrowed words.

Qaraqalpaq tiline arab-parsı tillerinen sózdiń kelip kiriwi túrkiy hám arab-parsı xalıqlarınıń uzaq dawam etken tariyxıy baylanıslarınıń nátiyjesi. Túrkiy tillerine iran tillerinen sózlerdiń kelip kiriwi biziń eramızdıń baslarında Orta Aziya hám Aral teńiziniń jaǵalawında jasaǵan iran tillerinde sóylewshi eski Xorezm, soǵdiy, sart, sak, massaget qáwimleri menen baylanıslı bolsa, al arab-parsı tillerinen sózlerdiń kelip kiriwi VIII-X ásirde yaǵnıy arablardıń Orta Aziyanı basıp alıwı hám bul jerlerde jasap atırǵan túrkiy qáwimlerin islam dinine endiriwi menen baylanıslı. Arab sózleriniń túrkiy tillerine ózlesiw sebebi haqqında tilshi alımlar kóplep ilimiy pikirlerdi bayan etken [1].

Arab-parsı tillerinen kelip kirgen sózler eki toparǵa bólinedi. Birinshi toparǵa házirgi ádebiy tilimizdiń sózlik qorınan orın alıp, óz sózimiz sıyaqlı bolıp ketken shıǵısı arab-parsı tekles sózler kiredi. Bul sózlerdiń kópshiligi qaraqalpaq tiline awızeki túrde qońsilas otırǵan tuwısqan túrkiy tilleri arqalı kelip kirse, ayırım sózler kitabıy til arqalı ózlestirilgenin kóremiz. Ekinshi toparǵa házirgi qaraqalpaq ádebiy tilinde qollanılatuǵın diniy hám abstrakt túsiniklerdi bildiretuǵın Orta Aziyalıq túrkiy ádebiy tili arqalı ózlestirilgen arab-parsı sózleri kiredi [2.189].

Shayır Qazı Máwlik arab-parsı sózleriniń hár eki toparınan, ásirese qaraqalpaq ádebiy tilinde qollanılmaytuǵın arab-parsı sózlerinen keń paydalanǵan. Ulıwma xalıqqa túsinikli bolǵan, óz sózlik qorımızǵa pútkilley sińisip ketken sózlerden: qáddi-boyızıyada, dúnya-mal, baǵı-hárem, hal, awhal, xalıq, nur, jábir-japa, sharap, mákan, ashıq-mashıq, shuǵla, ádep-ikram, qálem, sabır, ómir, wapa, intizar, pátir, májilis, dawa, mulayım, háwes h. t. b. arabsózleri,

jáhán, láb, kese, palwan, badam, gáwhar, dana, sawda sıyaqlı parsı sózleri jumsalğan.

Al, qaraqalpaq ádebiy tilinde joq, túrkiy xalıqlar ádebiy tilinde qollanılatuǵın mınaday arab-parsı sózleri qollanılğan:

Shamsi-qamar (ay quyash mánisinde), masken (jasaw ornı mánisinde), lahza (bir minut mánisinde), shanı-shawket (abıray, dańq mánisinde), taxıyq (tekseriw mánisinde), munaq-qashlı (naǵıslanǵan mánisinde), sayır (júriw, háreketleniw mánisinde), táwsiyp (tolıq súwretlew mánisinde), jallad (ólim jazasına húkim etilgenlerdiń basın alıwshı adamday mánisinde), taqallum (sóylew mánisinde), bayaz (qosıq mánisinde), rana (qızıq, sarı xosh iyisli gul mánisinde), jáwlan (geziw, oynaqlaw mánisinde), imla (tuwrı jazıw mánisinde), habib (dos mánisinde), laǵlı-marjan (qızıl reńli qımbat baqa tas mánisinde), naǵman nawası («naǵma» - muzıka, nama mánisinde), waspi (awızeki táriyplew mánisinde), biyshaq, biyguman (gumansız, isenimli mánisinde), iltifat (itibar qaratıw mánisinde), asal (tiykarǵı mánisi «jabısqaq nárse» degen, pal, mazalı zat mánisinde) sıyaqlı arab tiline tán sózler:

Maq (ay mánisinde), mahitaban (gózzal yarmánisinde), shashmi (kóz mánisinde), zulpı (tulımshaq mánisinde), shamshat (uzın, jıńishke aǵash mánisindegi sóz awıspalı mánide), zaban (til mánisinde), siyna (kókirek mánisinde), mushki-hidi (xosh iyisi mánisinde) t. b. parsı sózlerin qollanǵan. Sonday-aq, Qazı Máwlik qosıqlarında arab tiline tán bolǵan háriplerdi stillik maqsette qollanǵan. Muashshaq formasında jazılǵan «Aqılım hayrandur» qosıǵında hám Sápiwra shayır menen aytısında arab háriplerinen paydalanǵan. Mısalı:

Bir harı nalpdur, alim etmedi...

...Bir hırın qapturur, qayrılıp qarap.

Sabırdı «sat» alıp sapaǵa etker,

Pıraqıń «pe» alıp panaǵa etker,

Washıdan «waw» alıp opaǵa etker.

Ramazandın «ır» atsań kórinedi,

Hawastan «he» alsań hawa kórinedi.

Juwmaqlastırıp aytqanda, Qazı Máwlik shıǵarmaları tilinde Orta Aziyalıq túrkiy ádebiy tilinde jumsalatuǵın arab-parsı sózleri ónimli qollanılǵan. Shayırdıń tilinde jumsalǵan arab-parsı sózleriniń ayırımları awızeki sóylew tilinde jumsalatuǵın sózler bolsa, kópshiligi kitabıy tildiń tásirinde ózlestirilgen sózler bolıp tabıladı.

Paydalangan ádebiyatlar:

1. Абдуллаев Ф. Арабизмы в узбекском языке. автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1945; Аилбекова З. Арабизм // Источник формирования тюркских языков в Средней Азии и южной Сибири. – Фрунзе, 1964.
2. Абдиназимов Ш. Бердақ шығармаларының тили. – Ташкент: Фан, 2006. –В.189.
3. Дәўлетов Б. Қазы Мәўлик шайырдың дәретиўшилиқ жолы. Филол. илим. канд. дисс.– Нөкис, 2001.
4. Э.Пахратдинов, Ҳ.Өтемуратова. XIX әсирдің ақыры XX әсирдің басындағы қарақалпақ әдебияты тарийхы. – Нөкис, Билим, 1995.